

Arne Espegaard:

Lidt om sproglige frynser

Ældre grammatikere, ikke mindst dem af junggrammatisk observans, rev sig i håret, mens de anstrengte sig for at indordne sprogets mangfoldighed i faste rubrikker: lydovergange, ordklasser, bøjningsmønstre mv. For, som den østrigske germanist Scherer sagde om undtagelser (fra lydlovene), "de er jo blot en atter bundet forstyrrelse". Men lige meget hvor mange rubrikker med "bundne forstyrrelser" man finder frem til, der bliver ved med at være sproglige frynser, som hænger uden for rubrikkerne.

Sproget ligner nemlig på mange måder en biologisk organisme. Så længe det lever, ændrer det sig både spontant og i takt med omgivelserne (f.eks. kulturelle forhold), tager farve af omgivelserne (nabosprog), er altid på vej fra et stade til et andet. Så det er ganske umuligt at indordne det hele i firkantede rubrikker.

Lad os se nærmere på nogle sproglige frynser i de nordjyske dialekter, jeg har beskæftiget mig med, og prøve at forklare dem.

I. Modus-afsmitning

Først nogle eksempler på, hvordan man inden for verberne kan erstatte en modus med en anden.

I den officielle danske grammatik – den der doceres i skolerne – er der nogenlunde faste rammer for brugen af infinitiv efter hjælpeverber og efter at. Det er der ikke altid i det talte rigsdansk, og næppe heller i nogen dialekt, i hvert fald ikke i de nævnte nordjyske mål. Se bare, hvordan infinitiv rask væk kan erstattes af en tidsbøjet form:

- (1) Barnet begynder at **kunne** skønne
*'bå'nə be'gjøjər å ka 'skjön'*¹ (ØHanH)
- (2) Konen er et ledt spøgelse til at **vill**e have kærester
'kwå'n ær æ 'li: 'spø·qəls 'te' å wel ha 'kjærəstər (Vends)
- (3) Smørret var ved at være brædt (= smeltet), men nu er det ved at **være** stivnet igen
'smör'ə wa 'we' å wær 'brè'j, mən 'no' ær æ 'we' å wær 'styw·nt i'jæn (Vends)
- (4) Du må sagtens **kunne** rende en bremse ind (= fange det insekt)
'do m'a 'sa'tj ka ræj i 'bræms 'e'j (Vends)
- (5) Han er for gammel til at **kunne** retirere (= klare) sig selv
haj æ få 'gaməl 'te' å ka reti'rijər sæ 'si'l (Vends)
- (6) Det er med (= det gælder om) at **turde**
de æ 'mæ' å 'tør (Vends)
- (7) Han slumpede til at **blive** gift
haj slompə 'te' å bløw 'jywt (Vends)²

I flere af de nævnte eksempler er den anførte formulering den almindeligste i dialekten.

Det er indlysende, at modus i det første verbum af hver sætning smitter af på det følgende verbum. Når denne afsmitning så let finder sted, skyldes det vel en tendens til at erstatte den mere "abstrakte" infinitiv med de mere "konkrete" tidsformer, der ligger i de "underforståede" sætninger: barnet kan skønne, hun vil have kærester osv. I jævnt sprog vil konkrete ofte være mere nærliggende valg end abstrakter.

Af samme grund er det almindeligt at anvende participium i stedet for infinitiv efter *ku* (= kunnet) i et sammensat verballed, jf. (8)-(10) nedenfor. I nogle tilfælde er det den eneste brugte udtryksmåde – og hvem ved, hvis dialekten får lov at bestå, om ikke tendensen til participium i stedet for infinitiv slår igennem i alle sætninger af den type og bliver normen, ikke en frynse.

¹ Her og i de følgende citater anvendes Jysk Ordbogs lydskrift.

² Efter J.Kr. Larsen: Bidrag til Ordbog over Vendelbomaaleet (1914).

- (8) Jeg har aldrig kunnet **væve**
a hòr 'òlær ku 'wöw'ə (Vends)
- (9) Ham har jeg altid kunnet **have** krammet på
'ha:m hòr a 'òltj'ste'ns ku 'hat 'kram'ə ə'på (Vends)
- (10) Jeg har ingen kæreste kunnet **finde**
a hòr 'i:n 'kjærəst ku 'fòjən (Vends)

Årsagen til den slags konstruktioner er som sagt afsmittningen fra det forudgående perfektum participium. Men lige så vigtig er her en psykologisk faktor: mens sætningerne formes, rummer sprogbrugerens bevidsthed to mulige udformninger, en med kan + infinitiv og en med har + perfektum participium, og resultatet bliver så en blanding af begge. I (10) er der f.eks. følgende to muligheder:

- (10a) Jeg kan ingen kæreste **finde**
a ka 'i:n 'kjærəst 'fe-j
- (10b) Jeg har ingen kæreste **fundet**
a hòr 'i:n 'kjærəst 'fòjən

Ved at mikse materiale fra dem begge får man (10).

II. "Forkert" hjælpeverbum

Når "blive" skal omsættes til perfektum participium, bruger man i normalt dansk hjælpeverbet "være". Men i de nordjyske dialekter anvendes også ret tit former af "have":

- (11) Så **var** han jo blevet gal
'så ha haj jo bløwən 'gal' (Vends)
- (12) Du kunne nemt **være** blevet henne (= borte)
do ku 'næm't ha bløwən 'hæ-n (Vends)

Det samme kan ske, når der skal dannes perfektum participium af andre verber, f.eks. "gå", se (18).

I dialekterne såvel som i rigsdansk kan der også høres et "forkert" hjælpeverbum, når to hjælpeverber i samme ytring erstattes af et en-

kelt. I den rigsdanske form af(13) kan "var" udelades, men i vendelboformen må *wa* fungere som hjælpeverbum for begge participier (selv om "stå" ellers kræver hjælpe verbet "have"). Hvorfor? Åbenbart fordi vi også her har en sammenblanding af to sætninger: "Øllet havde stået (længe)", og "Øllet var bleven surt".

- (13) Øllet **havde** stået og (var) blevet surt
ˈöl't wa stoən å bløwən ˈsukt (Vends)

Hjælpeverbet "blive" bruges jo i rigsdansk såvel som i dialekterne til at omskrive passivformer: Tæppet bankes > tæppet bliver banket. De nordjyske mål bruger tilsvarende omskrivning med (det i rigsmålet forældede) "vorde". Men hvis der skal dannes et verballed, der står både i perfektum og passiv, kan der dialektalt gå kuk i systemet, så "er blevet/vorden" erstattes af "har været":

- (14) Det er noget jeg **er blevet** fortalt
ˈde' æ ˈnøj a hæ wåt fā'tål' (HellumH, Himmerland)
- (15) Jeg **er blevet** givet noget kaffe til jul
a hò wat ˈjij no ˈkafə te ˈjywˌl (Vends)

Perfektum participium af det gamle danske "vorde" er forlængst udgået af dialekten og erstattet af det indlånte "bleven". Dette kan så i sin tur erstattes af "været" i passivdannelser som de ovennævnte – en "frynse", der ikke er kommet med i J.M. Jensens formlære.³

III. Høflig perfektum

I høflige anmodninger, der begynder med det konjunktiviske *ku* (= kunne) eller *wil* (= ville), kan i de nordjyske mål et perfektum participium træde i stedet for en forventet infinitiv:

- (16) Kunne jeg **forlange** dig til (= bede dig om) at låne mig en halvtønde byg?
ku a hæ fā'låŋ't dæ ˈte' å ˈlōwˌn mæ ən haltøj ˈby'q (Vends)

³ J.M. Jensen: Et vendelbomåls lyd-og formlære (1897-1902)

- (17) Kunne jeg **få** et lille forskud?
ku a ha 'fåt æ betə 'fårskø? (Vends)
- (18) Kunne du **gå** ud og plukke solbær (konens besked til tjenestepigen)
ku 'do ha gon 'uk å plokə 'su'lbær⁴ (Vends)

Den slags komplicerede verballed bliver forståelige, når man indser, at sætningerne er hypotetiske – med udeladte eftersætninger som f.eks.

- (20) ... så ville det være rart
 ... *'så w'il de wær 'skön't* (Vends)

Ved at erstatte kunne gå med kunne have gået forstærkes det hypotetiske element i den grad, at man næsten hører den talende hviske for sig selv: "... men det kan man vel ikke vente af dig".

⁴ Og her er for øvrigt endnu et eksempel på participium-afsmi-
plok > plokə under indflydelse af det forudgående *gon*.